

תשובת הרדב"ז – תדריך הלכתי לעולה להר הבית (תגובה למאמרו של הרב זלמן קורן במעלין בקודש ל)

- א. מחקרו של הרדב"ז וערעורי הרב קורן
- ב. הקשיים בפרשנות הרב קורן לתשובת הרדב"ז
 1. מיקומן של ה'עליות'
 2. דייקנותו של הרדב"ז בבירור המציאות
 - ג. מושגים בתשובת הרדב"ז ופירושים
 1. 'בית המקדש'
 2. 'כותל מערבי'
 3. 'פתחים ועליות'
 4. 'עזרה'
 - ד. תשובת הרדב"ז בהסבר מקוצר התדריך: מסלול ההליכה סביב כיפת הסלע
 - ה. חקר הר הבית כמצווה מן התורה
 1. מצוות "לשכנו תדרשו"
 2. מצוות 'מורא מקדש' בחקר המקדש
 3. מצוות כיבוש ההר
 4. מצוות הכניסה להר הבית בחורבנו
 5. תשע מצוות שהעולה להר זוכה לקיימן
 6. למי נועד התדריך של הרדב"ז בעניין העלייה להר הבית?

א. מחקרו של הרדב"ז וערעורי הרב קורן

זה כחמש מאות שנה שנמצא בידינו תדריך מסודר לעלייה להר הבית. התדריך נכתב על ידי רבי דוד בן זמרה. מדובר בפנינה מחקרית והלכתית שמעטים דוגמתה בספרות התשובות. תשובת הרדב"ז נותנת מענה לכל אדם מישראל המתכוון לעלות להר הבית, כיצד להקיף את ההיכל וקודש־הקדשים (שם עומד כיום מבנה כיפת הסלע) בלא תקלה. תשובה זו מיועדת כמובן גם למורי הוראה המורים לשואליהם כיצד לעלות להר הבית על פי ההלכה.

כיובל שנים עברו מאז נמצא הר הבית בשלטון ישראל, אולם מבחינת ההנהגה התורנית, אין עמדה אחידה בקשר לעלייה הר הבית. יש ההולכים בעקבות הרמב"ם שעלה להר הבית, כפי שכתב באיגרתו המפורסמת, שנכנס ל"בית הגדול והקדוש"

והתפלל בו, שם זכה לקיים את הפסוק "בבית אלקים נהלך ברגש". הציבור ההולך בעקבות הרמב"ם נעזר בתשובה שכתב הרדב"ז בדבר מסלול ההליכה סביב "בית המקדש" כלומר סביב הרמה המוגבהת שעליה ניצב מבנה כיפת הסלע.

המסורת אודות מקום המקדש עוברת מדור לדור, והעלייה להר הבית מבוססת על ההלכה המקובלת בישראל, שכל מקום שיש עליו מסורת מדורות "כל המצוות נוהגים בו". כך מובא במסכת מגילה (י ע"ב) בעניין ערי חומה: "כל שתעלה לך מסורת בידך מאבותיך", שהעיר מוקפת חומה מתקופת יהושע בן נון, הלכה היא, ש"כל המצוות נוהגים בה". בעניין זה לא חידש הרדב"ז דבר, אלא בא לחזק מסורת רצופה מדור לדור הקובעת שכיפת הסלע היא מקום ההיכל וקודש־הקדשים. נמצא, שהעולה להר הבית, פועל לפי מסורת הדורות ולפי ההלכה המקובלת בישראל.

בניגוד למסורת הקבועה מדורות, וכפי שאושרה על ידי הרמב"ם והרדב"ז, יש מחכמי ישראל בדורנו הנמנעים מלהיכנס להר, בטענה שמקום המקדש "נעלם מאיתנו". חכמי ישראל אלה מערערים, למעשה, על מסורת רצופה מדורות, שכן מקורות קדומים ומאוחרים, חוזרים ומאשרים כי כיפת הסלע היא מקום המקדש. ערעור זה לא בא מתוך ידיעה וראיה של ממש, אלא מתוך ספקנות, וכלל הוא בהלכה (פסחים ט, א): "אין ספק מוציא מידי ודאי".

לא למותר להוסיף, כי הסכמה לתשובת הרדב"ז בדבר מיקום המקדש, פירושה המעשי הוא שחל חיוב לגשת לבניין הבית ולחידוש העבודה, דבר זה כשלעצמו יש בו כדי לעורר רתיעה אצל חלק מחכמי דורנו.

אחד הרבנים אשר האירו פרטים שונים בתשובת הרדב"ז מבחינת המחקר ההלכתי, ההיסטורי, הארכיאולוגי והטופוגראפי, הוא הרב זלמן מנחם קורן שליט"א, מחוקרי המקדש הנודעים בדורנו.

במעלין בקודש גיליון ל פרסם הרב קורן מאמר נרחב, בתוספת תעודות מתקופת התורכים. בפתח דבריו, כתב הרב קורן שתשובת הרדב"ז "תופסת מקום מרכזי בכל מחקרי הר הבית, בהיותה התשובה היחידה שנכתבה על ידי אחד מגדולי הפוסקים הקדמונים, שעסקה הלכה למעשה בהלכות הנוגעות לכניסה להר הבית". להבהרת תשובת הרדב"ז הקדיש המחבר כמאה ועשרים עמודי פרשנות לדבריו. אולם ככל שנכנסים לתוכן הפרשנות, מתברר כי למרות דברי הפתיחה הנלהבים, מפרשנות הרב קורן מתקבל הרושם, שכביכול רבו השיבושים והטעויות בתשובה זו, ואמינותה ההלכתית מתערערת.

להלן אי־הדיוקים והשגיאות שמצא הרב קורן בתוכן התשובה:

תשובת הרדב"ז – תדריך הלכתי לעולה להר הבית

- הרדב"ז כתב תשובה ארוכה ומפורטת אודות האסור והמותר בכניסה לתחומי הר הבית, ולדעת הרב קורן, רבי דוד בן זמרה לא ראה בעיניו את הר הבית מתוכו. הרדב"ז בתשובתו אמנם יורד לפרטים ולמספר אמות מדויק, כגון: "אחת עשרה אמה", "ארבעים אמה", "קל"ה אמה", "קפ"ז אמה", "שי"ג אמה", אך לדעת הרב קורן אין אומדנים אלו אלא השערת הלב בלבד.¹
 - בעמ' 47-54 מפרש הרב קורן את מה שראה הרדב"ז בשער הכותנה (באב אל-קאטאנין) ובשער הטהרה (באב אל-מטהרה). הרדב"ז אמנם בא לשערים אלה כדי לבדוק האם להתיר את הכניסה להר הבית ולעליות, אך לדעת הרב קורן לא הבחין הרדב"ז בעובדה ששערים אלה רחוקים כשבעים וחמישה מטר מכיפת הסלע. לדעת הרב קורן, סבר הרדב"ז ששערים אלה סמוכים אחת עשרה אמה (כחמשה מטר) לכיפת הסלע, ולדעתו הכותל המערבי – כותל התפילה – מתלכד עם כותל העזרה שהיה י"א אמות מכיפת הסלע. כלומר: טעות חמורה באבחנה.
 - בעמוד 52 מביא הרב קורן צילום של שער הטהרה, שם נראה אדם זקן עולה במדרגות השער, ומבעד לשער נראה לעין, כי כיפת הסלע רחוקה הרבה משער הטהרה (שבעים וחמישה מטר כנ"ל). מבעד לשער נראה המצב בבירור, שכן, נראים שם ילדים ומבוגרים ברחבת ההר, כמו כן נראים בניינים, וכן מדרגות רבות העולות אל ראש ההר אל כיפת הסלע, וכן שערים החוצצים בין שער הטהרה לבין כיפת הסלע. הרדב"ז כותב: "אני שיערתי שיש משם עד הכיפה יותר מאחת עשרה אמה". לדעת הרב קורן הרדב"ז לא הבין דבר לאשורו, וסבר ששער הטהרה ושער הכותנה נכנסים לתוך אחת עשרה אמה של העזרה וההיכל (ראה עמ' 59-60).
- הדבר תמוה, שתלמיד חכם גדול כרדב"ז, הולך לבדוק את השטח ולא מבין את המציאות. יתר על כן! הרדב"ז רצה להיות בטוח באומדן שקבע, והביא איתו שמאים, שיעריכו את המרחקים השונים שקבע, וכפי שכתב בסוף התשובה: "שוב ראיתי, וכן אמרו לי בני אדם היודעים לשער, שאין לך פתח ולא עלייה שלא תהיה רחוקה מהכיפה כפי השיעור אשר כתבתי". הווה אומר, לאחר שכתב הרדב"ז את התשובה, חזר להר הבית בשנית לבדוק את העובדות, ולהוכיח, האם לא טעה בשיעור המרחקים. הרדב"ז הביא עמו מומחים לדבר, ולשיטת הרב קורן עולה כי

1. הדבר תמוה, שכן אסור לו לדיין לקבל החלטה בלי לראות את הדבר במציאות. ראה שו"ת הרמ"א (הערות סימן קח, כד) שם הביא את דברי רש"י על הפסוק: "וירד ד' לראות את העיר" (בראשית יא, ה): "לא הוצרך [הקב"ה] לכן, אלא בא ללמד לדיינים שלא ידונו את הנדון עד שיראו ויבינו", ומקורו במדרש תנחומא. וכך כתב בשו"ת 'אגרות משה' (או"ח ח"ג, נ) והביא מקור מירושלמי תענית (ד, ה): "מיכן שלא יהא אדם דן אומדות".

אף המומחים טעו באומדן, וסברו אף הם, שכפיפת הסלע דבוקה לכותל המערבי של ימינו.

● בעמוד 62 כותב הרב קורן שהרדב"ז לא הכיר את המציאות, והיתה לו "טעות אופטית" בהתבוננות בכותל ובכפיפת הסלע, וחשב שכפיפת הסלע צמודה לכותל המערבי של ימינו. בעמוד 66 כתב, שככל הנראה סבל הרדב"ז מקוצר ראייה בהיותו בגיל מתקדם, ואולי גם סבל מקטרקט.

● לא רק בעניין הכותל המערבי טעה הרדב"ז כשסבר שהוא כותל העזרה, אלא גם בקשר לכותל הדרומי. כך כותב הרב קורן בעמ' 67, ו-86, שהרדב"ז סבר, שה'עזרה' תחילתה באזור כיפת הסלע וסיומה בכותל הדרומי שממנו מתחיל 'עמק יהושפט', שם רואים את אבני היסוד של המקדש, שהן אבנים גדולות. למעשה, המרחק בין הכותל הדרומי לכיפת הסלע גדול מ-250 מטר, שהוא ודאי גדול מרוחב העזרה מצפון לדרום שהיה קל"ה אמה בלבד!

● הרדב"ז בדק את הנעשה ליד שער הכותנה, ומוסר עובדה כדלהלן: "שיערתי, שאין בכל הפתחים יותר קרוב לכיפה מאותו הפתח הקטן אשר משמאל ל'באב אל קטאנין' [שער מוכרי הכותנה] ולכן צריך ליזהר מן העליות אשר על אותו פתח". לדעת הרב קורן הרדב"ז טעה בעניין הפתח הקטן, כי כשבדקים משמאל לשער הכותנה אין כלל פתח מצד שמאל. לפיכך מסביר הרב קורן, שכנראה התכוון הרדב"ז לפתח מצד ימין, והוא 'שער הטהרה' (עמוד 53, הערה 54).

● הרדב"ז כותב שהוא דן בהיתר הכניסה "לפתחים ולעליות הבנויות סביב לבית המקדש, שהן בולטות לתוך המקדש". לדברי הרדב"ז עליות אלה מצויות סביב המקדש: במערב, בצפון, במזרח ובדרום. אולם הרב קורן כותב, שלא מצא פתחים ועליות כאלה לא במזרח וגם לא בדרום.

הדוגמאות דלעיל די בהן כדי לערער את האמון בפסיקה זו של הרדב"ז, ואולי גם באשר לשאר פסיקותיו. הקורא שאינו מכיר את מכלול הפרטים, מתרשם שאכן הוציא הרדב"ז מתחת ידיו תשובה רצופה טעויות קשות, וזאת בנושא מרכזי בתורה, הנוגע לקיום המצוות שבמקדש וגם לאיסור כרת.

לאור השגיאות הרבות שמצא הרב קורן בתשובת הרדב"ז, יש לתמוה על הרב קורן הכותב, שתשובה זו – "תופסת מקום מרכזי בכל מחקרי הר הבית". לא ברור, מה ערך יש למחקר אם יש בו שגיאות כה רבות, ושמה יותר טוב שלא נכתב משנכתב?

ב. הקשיים בפרשנות הרב קורן לתשובת הרדב"ז

אנו איננו שותפים לדעתו של הרב קורן. הרדב"ז ידוע כגדול שבגדולים, שכן כתב אלפי תשובות בהלכה לכל תפוצות הגולה, לפיכך, אומרים אנו לעצמנו: שמא הטעות היא בנו, שאין אנו יורדים לסוף דעתו? שהרי אמרו חז"ל בירושלמי (פאה א): "כי לא דבר רק הוא מכם" – ואם הוא 'ריק'? – מכם הוא! למה? – שאין אתם יגיעין בתורה!"

אמנם יגע הרב קורן שליט"א בכתיבת מאמרו הנרחב ופרשנותו לתשובה זו, אך לאחר העיון ניתן להגיע למסקנה ברורה, כי לא הרדב"ז טעה, אלא הטעות התגלגלה לפתחו של הרב קורן, שלא ירד לתוכן התשובה. חביב עלינו חוקר המקדש במחקריו הרבים, אך האמת חביבה יותר.

כאמור, תשובת הרדב"ז היא כמרגלית יקרה בתוך ספרות התשובות, אלא שמפאת הקיצור יש ביטויים בדבריו הפותחים פתח לטעות. אנו סבורים כי ככל מרגלית יש ללטש אותה ולהבריק אותה, ובכך מתגלה יופיה כאבן יקרה המשובבת נפשו של אדם. בדברינו להלן ננסה להוכיח, כי, אכן, אבן יקרה לפנינו, ולא הרדב"ז טעה, אלא הרב קורן פירש את דבריו בניגוד לכוונתו.

1. מיקומן של ה'עליות'

הרדב"ז הקדיש כשש מאות מילים לדיון על אודות היתר העלייה לעליות שבמרכז הר הבית. תמוה הדבר, שמחבר מחקר המקיף מאה ועשרים עמודים, בחר שיטה אחרת להסביר את הרדב"ז, כאילו כוונתו לעליות אחרות. מחבר המאמר אינו מקדיש תשומת לב ראויה כדי לברר את האפשרות, שמא העליות שמדובר בהן בתשובת הרדב"ז כוונתו לעליות הסובבות את כיפת הסלע, ופותר אפשרות הגיונית זו במילים אחדות. במקום זאת בחר הרב קורן בדרך פרשנית אחרת, שדברי הרדב"ז מכוונים לעליות בשולי הר הבית. פרשנות זו הביאתו לערער על אומדן המרחקים של הרדב"ז בין עליות אלו ובין מקום אבן השתייה.

אמנם בעמוד 74 דן הרב קורן בעניין העליות הצפוניות, והצורך להתרחק ארבעים אמה מן הכותל הצפוני של כיפת הסלע. אך בעמוד 64 הוא קובע, שהרדב"ז מתכוון להיתר עלייה לעליות אחרות לגמרי בצפון. אחד מחידושי המאמר הנוכחי של הרב קורן הוא, שהרדב"ז התכוון להיתר עלייה לעליות שעל גבי ה'מדרסה המנג'כית', הרחוקה מאוד מכיפת הסלע. עליות אלה אינן במרכז הר הבית אלא במערב ההר, בצפון הכותל המערבי של ימינו. לאור חידושו במאמר שלפנינו, מתקבלת מסקנה מעשית חדשה לעניין הלכה, שלדעת הרדב"ז אין היתר להיכנס ולו פסיעה אחת מעבר לבניינים הבנויים לאורך הכותל המערבי של ימינו, זאת, מחשש שפתחים אלה נכנסים

לתחום י"א אמה של כותל העזרה. ואילו הכניסה אל העליות הסמוכות לכיפת הסלע, הבנויות במרכז הר הבית, אסורות באיסור גמור.

הקורא את תשובת הרדב"ז בעיניים פקוחות נוכח, שכוונת הרדב"ז לעליות שבמרכז הר הבית. מדובר במשפטים ארוכים ופסקאות שלמות, בהם נדון היתר העלייה לעליות אלה. ברור למקרא הדברים, שהעליות סביב כיפת הסלע הן לב ליבה של התשובה, כשהרדב"ז מנחה את קוראיו, שניתן להתקרב ואף לעלות בעליות אלה, אך לא להיכנס מעבר להן.

תמונה מס' 1: הבתים והעליות סביב כיפת הסלע. בתמונה נראית כיפת סלע במרכז, וסביבה בתים הבנויים על שפת הרמה המוגבהת. השאלה שנדונה בתשובות הרדב"ז היא: האם מותר לעלות אל "הבתים והעליות" המקיפים את כיפת הסלע סביב? בתשובתו תוחם הרדב"ז את תחום העזרה סביב כיפת הסלע, באורך קפ"ז אמה ממזרח למערב, וברוחב קל"ה אמה מצפון לדרום (ראה בציור קו מלבני התוחם את כיפת הסלע. הקו אינו מדויק ובא לסבר את העין). מידות אלו תואמות את אורך העזרה ורוחבה – כמתואר במסכת מידות. בסיכום דבריו כותב הרדב"ז: "שוב ראיתי – וכן אמרו לי בני אדם היודעים לשער – שאין לך פתח ולא עלייה, שלא תהיה רחוקה מהכיפה כפי השיעור אשר כתבתי, הילכך מותר להתקרב אל הפתחים ולעלות אל העליות".

2. דייקנותו של הרדב"ז בבירור המציאות

הרב קורן טוען שהרדב"ז היה קצר רואי. לדעתו טעה הרדב"ז "טעות אופטית", וכתב תשובה בזקנתו כשהוא לוקה בעיניו בעיוורון חלקי. לדבריו, כתב הרדב"ז תשובה הנוגעת לאיסור כרת מבלי לראות בעיניו את מקום המקדש.

אולם כל הקורא את התשובה מתרשם אחרת: הרדב"ז הולך ומתאר את הנעשה סביב כיפת הסלע שלב אחר שלב: במערב, בצפון, במזרח ובדרום, תוך חישוב מרחקים באמות ובאומדן מקצועי. הקורא ללא דעה מוקדמת מגיע למסקנה הפוכה מן ההסבר שמציע הרב קורן: יש לפנינו תשובה מסודרת, שאינה מביישת שום חוקר מחוקרי

תשובת הרדב"ז – תדריך הלכתי לעולה להר הבית

המקדש בדורנו, בהבדל אחד: חוקר בדורנו מרשה לעצמו לכתוב מחקר בן עשרות ומאות עמודים, שכן, כמעט ואין מגבלה כיום בהופעת דברים בדפוס. לא כן הרדב"ז, שומה עליו להעביר דברים בקצרה ובאופן תמציתי בכתב ידו, לפיכך כתב את דבריו בקצרה כדרך הפרשנים הראשונים. התשובה מכילה עמוד או שניים, כשהרדב"ז סומך על הקורא שיפרש את דבריו נכונה.

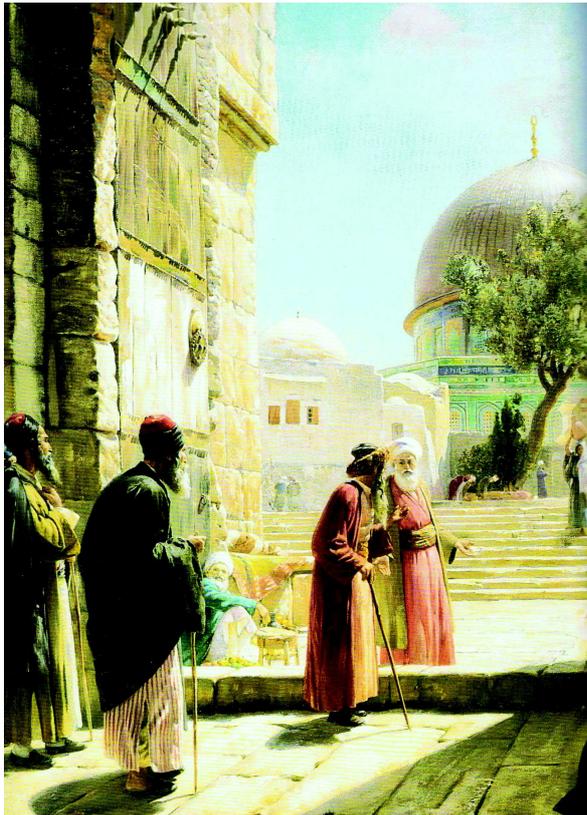
לדעתנו כתב הרדב"ז דברים כפשוטם, כיצד ניתן להיכנס להר הבית תוך שמירה על גבולות האסור והמותר, ודברי הרדב"ז – "כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת" (משלי ח, ט).

להבנתנו, קיים הרדב"ז תצפיות סביב בניין כיפת הסלע והעליות שבסביבתו הקרובה, כן צפה על הנעשה בהר הבית מבפנים ומבחוץ. וזו לשונו: "יש לי לתת טעם למנהג שנהגו כל העולם לעלות באותם עליות, לראות משם את הבית כולו". כלומר, מנהג כללי היה בירושלים, ש"נהגו כל העולם" להתקרב לכיפת הסלע, ולכן ראה חובה לכתוב את תשובתו, ולהסביר שאכן כהלכה עשו. מול העובדות שראו עיניו, שהעולים להר מתקרבים ל'בית המקדש', עמל הרדב"ז יחד עם אחרים לצפות בנעשה בהר, לאמוד מרחקים, לשער ולהעריך את המרחק המדויק ואת מספר האמות מכיפת הסלע לארבע רוחות העולם. ביטויים אלה מופיעים רבות בתשובה: 'ראיתי', 'הנראה לעין', 'שיערת', 'צריך לשער', 'צריך אומד'. עוד כתב: "אנו רואין מבחוץ שעולים לכיפה במדרגות הרבה". כן כתב את מסקנת המדידות, ואת החשבון המדויק של האמות סביב כיפת הסלע: "רואין כאילו חוט מתוח מהכיפה לצד מזרח: כל הבתים והעליות שהם בתוך ארבעים אמה [אסורים בכניסה, ומחוץ לארבעים – מותרים]". בסיכום דבריו, חוזר וכותב, שחזר ובדק את מחקרו בשנית: "שוב ראיתי, וכן אמרו לי בני אדם היודעים לשער, שאין לך פתח ולא עלייה שלא תהיה רחוקה מהכיפה כפי השיעור אשר כתבתי".

מול בירור יסודי זה שעשה הרדב"ז, תוך השקעה רבה בראיית הדברים בעיני בשר ודם, ו"שבע חקירות ושבע בדיקות" שעשה, תמוה, איך כתב הרב קורן, ש"הרדב"ז עצמו לא היה מודע למרחק שבין אבן השתייה לכותל המערבי של ימינו" (עמ' 62-63)? והלא אין לך אדם בירושלים שאינו יודע כי כיפת הסלע נמצאת במרכז הר הבית, זאת בלא מפה ובלא צילום אוויר!²

2. כידוע, מקום המקדש שוכן על כתף ההר, נמוך מכל בנייני העיר סביב, ככתוב: "ובין כתפיו שכן". מראה זה גלוי לעין, ומוכר לכל צופה מגגות הבתים בירושלים אל מקום המקדש. כך גם באשר למתבונן מהר הזיתים, מהר הצופים ומכל כיוון שהוא!

עוד כתב הרב קורן: "מובן, שגם בנוגע לכותל המערבי הגלוי לא היה מודע לעניין" (עמ' 59-60). יש בדבריו האשמה חמורה לפוסק גדול בהלכה שאינו מבין את המציאות בה הוא דן. אולם המדקדק בדברי הרדב"ז ייווכח, שהרדב"ז ידע את המרחק המדויק

שבין שער הכותנה לכיפת הסלע, וכפי שכתב בעומדו בשער הכותנה: "ואנו רואין מבחוץ, שעולים לכיפה במדרגות הרבה". דווקא לאור ראייתו הברורה, משום כך דווקא, התיר הרדב"ז להתקרב לכיפת הסלע תוך שמירה על מרחק של אחת עשרה אמה מצד מערב.

תמונה מס' 2: מבט משער הכותנה לכיוון 'כותל מערבי' של כיפת הסלע. אחד המקומות שעמד רבי דוד בן זמרה להתבונן בו על הנעשה בהר הבית, היה

'שער הכותנה'. משם ראה את המדרגות העולות לכיפת הסלע, כפי שכתב: "ואנו רואין מבחוץ שעולים לכיפה במדרגות הרבה". דרך פתח שער הכותנה נראים גם בתים במעלה ההר, לאלה קורא הרדב"ז – 'עליות'. בסוף גרם המדרגות נראה 'כותל מערבי' של כיפת הסלע, ולפי מסורת הדורות כותל זה בנוי על יסודות ההיכל וקודש־הקדשים. על פתח 'שער הכותנה' שבציור, נראים יהודים הבאים להתפלל מול 'כותל מערבי' של היכל, הוא הכותל המערבי של כיפת הסלע.

ג. מושגים בתשובת הרדב"ז ופירושם

לבירור שיטת הרדב"ז ולמניעת טעות, יש להגדיר נכונה כמה מן המושגים הנזכרים במהלך התשובה. מדובר במושגים הנגזרים האחד מתוך השני. לשם כך יש להבחין בין מושגים שונים שהשתרשו בלשון ימינו, לבין אותם מושגים כפי ששימשו בלשון העם בזמנו של הרדב"ז. ולדוגמא: אחד ממושגים המפורסמים בלשון העם בימינו הוא – 'הכותל המערבי'. מתברר, שהרדב"ז לא הכיר כלל את המושג הזה, שכן, בימיו טרם

תשובת הרדב"ז – תדריך הלכתי לעולה להר הבית

התקיימו תפילות באזור הכותל של ימינו, שהיה מוסתר בין גיבובי בתים ושפכי אדמה.

נעמוד, אפוא, על ארבעה מושגים עיקריים בדבריו: "בית המקדש", "הכותל המערבי", "העליות", וה"עזרה", ולכשיובהרו מושגים אלו, תתברר שיטתו אל נכון.

1. 'בית המקדש'

המעין בתשובה ייוכח, שהעם היה רגיל לקרוא לכיפת הסלע 'בית המקדש'. זה למעשה שמה של כיפת הסלע גם בפי הערבים, וכך היא נקראת עד היום בלשון המדוברת בערבית – 'אל-מקדס'. שם זה כולל את בניין הכיפה וכן את החצר סביבו. בכך מובנת שאלת השואל: "אם מותר ליכנס לעליות הבנויות סביב לבית המקדש [כיפת הסלע] שהן בולטות לתוך המקדש [כלומר, עליות שנבנו סביב, כשחלק מן העלייה נכנס פנימה לחצר כיפת הסלע]". בהתאם לכך השיב גם הרדב"ז את תשובתו: "ודרך כלל אני אומר, כי הבתים או העליות אשר לצד צפון... מותר ליכנס להם, אם לא תהיה בולטת הרבה לתוך [חצר] המקדש".

2. 'כותל מערבי'

כאמור לעיל, המושג 'הכותל המערבי' המוכר בימינו, לא היה מוכר לרדב"ז. המושג 'כותל מערבי' (בלי 'הא' הידיעה) הנזכר בדבריו הוא מושג הלכתי, הנזכר רבות בדברי חז"ל והראשונים, כשהכוונה ל"כותל מערבי של היכל" (ראה פירוש המשנה לרמב"ם מידות ד, ז) או "כותל מערבי של עזרה" (ראה רמב"ם בית הבחירה, ה, יב). מושג זה נגזר מן המושג הקודם – 'בית המקדש', ממילא 'כותל מערבי' הנדון בדברי הרדב"ז הוא 'כותל מערבי' של היכל, כלומר, כותל בניין כיפת הסלע בצד מערב.

מנהג התפילה ליד הכותל המערבי של ימינו הוא מנהג מאוחר. מן המקורות השונים עולה, שבמהלך תקופת הגלות בירושלים היו מקומות תפילה אחרים, וכגון ליד שערי הר הבית. כך מתואר באחד המכתבים הקדומים שנכתב על ידי יהודי ירושלים, ובו מתוארת התפילה סמוך למקדש בלשון זו: "ותפילותינו עליכם תדירה... בהר הזיתים... ועל שער הכהן ועל שערי המקדש" (ספר היובל לסוקולוב, עמ' 63).

בספר כפתור ופרח פרק ו; כתב, שהתפילות בזמנו נערכו ב'שערי רחמים', כלומר, בחומת המזרח של הר הבית. ובלשונו: "היום, שאנחנו בחטאינו מבחוץ, נוכל להתקרב לעניין תפילה והשתחויה עד אותם הכתלים. וכן עמא דבר, באים עד אותם הכותלים, ומתפללים לאל יתעלה לפני אלו השני שערים שהזכרנו [שערי רחמים]".

התפילות ברחבת התפילה סמוך לכותל הר הבית כבימינו החלו בתקופה מאוחרת. עצם חשיפת רחבת הכותל של ימינו, זמנה מאוחר. לפי התיאורים המופיעים בספרות התקופה, נחשף הכותל המערבי על ידי השולטן התורכי, הנקרא – 'סולימאן המפואר'.

הדבר אירע בסוף ימיו של הרדב"ז, ותפילות טרם נערכו שם. התפילות ברצועת הרחבה הצרה שנחשפה החלו משגדל הישוב בירושלים. הראשון שמתאר תפילה ב'כותל המערבי' כבימינו הוא ר' משה פוריית מפראג, שביקר במקום כמאה שנה אחרי הרדב"ז (מסעות ארץ ישראל עמ' 284 ועמ' 296). הדבר התפתח באיטיות, עקב מיעוט יהודים בירושלים, ועקב הסכנה הכרוכה למתפללים בודדים במקום זה. מאז השתרש בלשון המון העם המושג 'הכותל המערבי' – ב'הא' הידיעה, וכך עד ימינו אנו. שם זה, שונה במהותו מן המושג 'כותל מערבי' המופיע בדברי חז"ל, שכן נלקח בהשאלה מן המושג 'כותל מערבי של היכל'.

הרדב"ז, כאמור, לא הכיר את המושג שהתפתח מאוחר יותר בפי ההמון, והשתמש בהגדרה הקבועה בדברי חז"ל, והיא: 'כותל מערבי של עזרה' או 'כותל מערבי של היכל'. לדוגמא בלבד, אומרים חז"ל בשמות רבה ב: "לא זזה השכינה מתוך ההיכל, שנאמר: 'והיו עיני ולבי שם [בקודש-הקדשים] כל הימים'... אמר רבי אחא: "לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי, שנאמר: 'הנה זה עומד אחר כתלנו'". זה מה שכתב הרדב"ז בתשובה שלפנינו: "הנכנס לראות מהפתח אשר לצד מערב, צריך לשער, שיהיה בינו לבין הכיפה [כיפת הסלע] יותר מאחד עשר אמה. שכן היה בין 'כותל מערבי של העזרה' לכותל ההיכל".

מושג זה נזכר פעם נוספת בתשובות הרדב"ז (חלק ב; תשובה תרמח) וכלשונו שם: "גם בזמן שבית המקדש קיים השכינה במערב היתה... ומי שהיה עומד בבית החליפות אחורי קדש הקדשים, באחת עשרה אמה שבין **כותל מערבי** לאחורי קדש הקדשים היה צריך להפוך פניו אל קדש הקדשים".

בניגוד לאמור, כותב הרב קורן, שהרדב"ז עמד ברחבת הכותל המערבי של ימינו, כאילו רחבת הכותל דהאידינא מלווה את עם ישראל מדורי דורות. כן צירף לכך צילום שצולם בימינו אנו, כאילו זה המראה שראה הרדב"ז בעיניו (עמ' 63). עוד הוסיף, שהרדב"ז טעה בעומדו שם, וסבר שהוא עומד ליד כותל העזרה המקודשת, כשהוא מאמין שכותל כיפת הסלע דבוק לכותל, ומתלכד עם הכותל המערבי של ימינו (עמ' 60 ועמ' 63).

כאמור, בימי הרדב"ז טרם נחשף הכותל, ואין לנו שום עדות שרגלי הרדב"ז דרכו במקום זה מעולם. עצם הקביעה שכותל כיפת הסלע דבוק לכותל המערבי של ימינו, היא השערה תמוהה המעמידה את הרדב"ז כחסר דעת.

3. 'פתחים ועליות'

המושג 'פתחים ועליות' נגזר אף הוא מן המושג 'בית המקדש', כשכוונת הרדב"ז לעליות הסמוכות לכיפת הסלע, וכנ"ל בלשון התשובה: "פתחים ועליות הבנויות סביב לבית המקדש [כיפת הסלע] שהן בולטות לתוך [חצר] המקדש".

לדעת הרב קורן 'העליות הבנויות סביב', הכוונה היא לעליות רחוקות מן הכיפה, ובנויות במקום נידח מעל חומת הר הבית, כגון, העליות שעל בניין ה'מדרסה' העותומאנית וה'מדרסה' 'אל מנג'כיה'. מדובר לדעתו, בבניין הבנוי בצפון חומת הכותל המערבי של ימינו. אולם הבניינים עצמם אינם בגדר 'עליות' אלא בנייני פאר עצומים בגודלם ומתנשאים לגובה רב, התוחמים את רחבת הר הבית במערב. המדרסות שהרב קורן מתאר אינן סובבות ומקיפות את כיפת הסלע 'סביב' – כלשון הרדב"ז. השואל לא שאל אודות כניסה ל'מדרסות' ולבניינים סביב הר הבית, אלא על 'עליות' סביב 'בית המקדש', כלומר סביב כיפת הסלע.

באשר לאזהרת הכניסה כתב: "שיערת, שאין בכל הפתחים יותר קרוב לכיפה מאותו הפתח הקטן אשר משמאל ל'באב אל קטאנין' ולכן צריך ליהרר מן העליות אשר על אותו פתח". לדעת הרב קורן הרדב"ז טעה, וכנראה התכוון לפתח מצד ימין לשער הכותנה, והוא 'שער הטהרה'".

כל מי שעיינים לו בראשו נוכח, שלא לכך מתכוון הרדב"ז. בניינים אדירים אלה אינם בגדר "עליות", גם אינם "בנויים על גבי זיזון וגזוזטראות".

לאור האמור: 'העליות הבנויות סביב', הכוונה היא לבניינים קטנים הסמוכים לכיפת הסלע, במרחק שבין שלושים עד חמישים מטר לכיפה. מדובר בכחמישה עשר בניינים כאלה – כל בניין כמין חדר עם כיפה בגגו, המקיפים את הרמה המוגבהת מארבע רוחות השמים. הרדב"ז הולך וסוקר את העליות הללו החל ממערב, ומשם עובר לדון בעליות שמצפון לכיפת הסלע, משם עובר למזרח ומסיים בעליות שמדרום לכיפה.

מדובר בחדרים שהם בגדר 'עליות', כי החדרים צמודים לרמה המוגבהת, ומן הקומה התחתית הצמודה לכותל הרמה עולים במדרגות ל'עליה', שהיא 'סביב לבית המקדש'. 'עליה' כגון זו "בולטת לתוך המקדש", כוונת הרדב"ז לומר, שהיא נכנסת לתחום חצר כיפת הסלע, שכן היא בנויה על גבי הרמה עצמה, ובכך היא מתקרבת לכיפת הסלע. 'עליות' אלו נזכרות בדברי הרדב"ז בתשובתו כעשרים פעם.

על אחת מעליות אלה כתב הרדב"ז שהיא הקרובה ביותר לכיפה. לדעת הרב קורן יש טעות בדברי הרדב"ז, ולא התכוון לשער משמאל לשער הכותנה אלא לשער מימין, כשהכוונה היא לשער הנמצא מחוץ להר הבית ונקרא 'שער הטהרה'. המכיר את

המציאות בהר הבית מקרוב, מזהה באופן ברור את כוונת הרדב"ז, המכוון את דבריו לפתח העלייה הבנויה בתוך הר הבית. עלייה זו בנויה משמאל למדרגות העולות אל כיפת הסלע, ומשמאל למתבונן משער הכותנה. מבין העליות השונות המקיפות את כיפת הסלע סביב, זו גם העלייה הקרובה ביותר לבניין כיפת הסלע.

תמונה מס' 3: 'הפתח הקטן' משמאל לשער הכותנה. בתמונה נראה גרם המדרגות ממערב לכיפת הסלע. משמאל למדרגות נראה בניין ובו 'פתח' (משמאל לדקל שבתמונה). דרך פתח זה ניתן לעלות במדרגות שבתוך הבניין ולהגיע אל העלייה הצופה אל מקום המקדש. בניין זה הוא הקרוב ביותר לכיפת הסלע, ובו עוסקת השאלה אם ניתן לעלות לעליה זו ועליות אחרות כדי לצפות אל מקום המקדש. בתשובה כותב הרדב"ז: "שיערת, שאין בכל הפתחים יותר קרוב לכיפה מאותו הפתח הקטן אשר משמאל ל'באב – אל קטאנין' [שער מוכרי הכותנה]". בסיום התשובה מתיר הרדב"ז לעלות לכל העליות, ובכלל זה גם לעלייה זו.

לגבי עליות אלה כותב הרדב"ז שאם הן קרובות ארבעים אמה לכיפת הסלע אין להיכנס אליהן. ובלשונו: "רואין כאלו חוט מתוח מהכיפה לצד מזרח; כל הבתים והעליות שהם בתוך ארבעים אמה לחוט זה הם בכלל הקודש".

על חדרים אלו ו'עליות' אלו ביקש השואל לשמוע את דעתו של הרדב"ז, "לפי שראית שנהגו בזה היתר ואין מוחה בידם". ברור מתוך השאלה, שיש מאנשי ירושלים

תשובת הרדב"ז – תדריך הלכתי לעולה להר הבית

שנכנסים לעליות אלו, ו"נהגו בהם היתר" מבחינת ההלכה, "ואין מוחה בידם", כלומר: אין תלמיד חכם בירושלים המוחה באותם אנשים הנכנסים לעליות אלו.

לאחר שבדק הרדב"ז את המרחקים בהר הבית הסכים עם חכמי ירושלים, והתיר את העלייה ל'עליות' סביב. אלו דבריו: "הילכך מי שעולה בעליות אשר לרוח מערב, או הנכנס לראות מהפתח [של העליה] אשר לצד מערב, צריך לשער שיהיה בינו לבין הכיפה יותר מאחד עשר אמה [שהן כששה מטר]". ברור מן הלשון, שכוונתו לעליות הסמוכות לכיפת הסלע, ומעולם לא התכוון ל'מדרסה' העותומאנית או 'אל מג'כיה, הרחוקות מכיפת הסלע כמאה או מאתיים מטר.

עוד כתב בהמשך: "ומכל מקום יש לי לתת טעם למנהג שנהגו כל העולם לעלות באותם עליות, לראות משם את הבית כולו, ולא שמענו ולא ראינו מי שמיחה בידם". הרדב"ז לא רק שאינו מוחה בידם אלא אף קובע שהדבר מותר. ובלשונו: "שוב ראיתי וכן אמרו לי בני אדם היודעים לשער שאין לך פתח ולא עלייה שלא תהיה רחוקה מהכיפה כפי השיעור אשר כתבתי, הילכך מותר להתקרב אל הפתחים ולעלות אל העליות".

זה עיקר עניינה של התשובה שכתב, למצוא סימוכין בהלכה למנהגם, ושם עושים כהלכה. ברור מדבריו, שאין מדובר באנשים בודדים, שהרי כתב שמדובר ב"מנהג שנהגו כל העולם לעלות באותם עליות".

הרב קורן מסתמך על תעודות של בית הדין המוסלמי, שכן נמצאו לאחרונה מסמכים בארכיון בית הדין, המתארים פסקי דין כנגד יהודים שעלו על גג המדרסה וכולם נענשו במלקות. מדובר בששה גברים ושש נשים שנענשו.

אולם מסמכים אלו אין להם קשר לענייננו, ואינם מעלים ואינם מורידים, כי אין הנידון דומה לראיה: מה הקשר בין תשובת הרדב"ז העוסקת בפסיקה הלכתית של רבנים בירושלים בעניין כניסה לעליות הסמוכות לכיפה, לבין פסקי דין של שופטי בית הדין המוסלמי הדנים ב'מדרסות'? באשר ליהודים שנכנסו לתחום ההר לתפילה, מתברר, שרבני ירושלים לא ראו בכך בעיה הלכתית ולא מחו בידי העולים. גם השלטון הטורקי לא התערב בשאלת המתפללים בהר – מוסלמים או יהודים, ולפיכך לא נענשו.

לא כן באשר לאנשים או נשים שהעניזו לעלות על גג ה'מדרסה' התוחמת את הר הבית, שכן, מדובר בבניין שהוחרם על ידי השלטון התורכי לצורכי הפחה התורכי בירושלים. היה זה שנים אחדות לאחר כיבוש ירושלים בידי התורכים, והשליט התורכי בירושלים ראה בכך פגיעה בבטחון ובשלטון. לכן הובאו יהודים אלה בפני בית

הדין התורכי ונענשו במלקות. לעומת זאת, כאמור, השלטון התורכי לא התערב בצד ההלכתי ובשאלות דתיות של עליית מוסלמים ויהודים להר הבית.

4. 'עזרה'

המושג 'עזרה' שבדברי הרדב"ז שונה ממובנו של אותו מושג כשהוא נזכר בדברי חז"ל והראשונים. המושג 'עזרה' הנזכר בתשובה זו, נגזר אף הוא מן המושגים דלעיל. שכן, לאור העובדה שאזור כיפת הסלע והחצר עם ה'עליות' סביב נקראו בשפת העם בשם 'מקדש' – הועתק השם 'עזרה' בפי ההמון מן ה'עזרה' המקורית של קפ"ז על קל"ה אמה בה היו ההיכל והמזבח, ומעתה הוצמד שם זה בפי העם – לרחבה הגדולה של הר הבית.

אין זה חידוש של הרדב"ז, שכן, כבר מאות שנים לפניו מוצאים בכתבי מחברים שונים שימוש בשם 'עזרה' ככינוי לתחומי הר הבית בכללותם.

עוד בתקופת הבית השני נקרא תחום הר הבית בשם 'עזרה', תוך הדגשה שזו 'עזרה חיצונית', לעומת ה'עזרה' במובן ההלכתי שזו נקראה 'עזרה פנימית'. כך כותב פילון האלכסנדורני: "בעוד שנותנים [היהודים] לכל איש ואיש יהודי מכל הארצות להיכנס אל העזרה החיצונית של בית המקדש, נגזר עונש מוות... על כל נכרי אשר יבוא לתוך העזרה הפנימית" (המלכות אל קאיוס, מנחם שטיין עמ' 110).

כך גם בתקופת הגלות כותב תלמיד הרמב"ן המתאר את ביקורו בירושלים: "חומת ה'עזרה' מרובעת. אומרים שהוא שלש מאות וששים אמה... והבניין הוא אבנים גדולות, מהן – כשלשים זרתות", כשכוונתו לחומת הר הבית ולאבנים הגדולות שבחומה. עוד כותב תלמיד הרמב"ן בהמשך: "והנה, יש מערות פתוחות מחוץ לחומת ה'עזרה החיצונית' ונכנסות תחת הר הבית".

המושג "עזרה" ביחס להר הבית כולו מובא גם במסעות שמואל בן דוד (מסעות ארץ ישראל מאת אברהם יערי עמ' 242). נוסע זה שביקר בירושלים כחמישים שנה לאחר תקופת הרדב"ז, מתאר את סיורו סביב שנים עשר שיערי הר הבית וקורא להר הבית כולו – 'עזרה'. זו לשונו: "ביום ראשון קמנו והלכנו וראינו את סביבות העזרה ואת כותל המערבי... והכותל הוא מבניין העזרה [החיצונית] לא מבניינים הפנימיים... והבניין של הכותל גבוה מאד מאבנים גדולות... והתהלכנו סביב העזרה ובהן שנים עשר שיערים". ברור מן התיאור שכוונת הכותב לכתלים החיצוניים התוחמים את הר הבית סביב, ולשערי הר הבית כיום, כגון שער השלשלת, שער הברזל וכד', והוא מכנה כתלים אלה בשם – 'עזרה'.

תיאור דומה מתאר הנוסע משה בן אליהו הלוי הכותב כשבעים שנה אחרי תקופת הרדב"ז: "יש בירושלים לבית המקדש תוב"ב י"ב שיערים לעזרה היום. העשרה מהם

תשובת הרדב"ז – תדריך הלכתי לעולה להר הבית

נסגרים ונפתחים בכל יום ויום, אבל השנים הנקראים 'שערי רחמים' כנגד הר הזיתים בפאת מזרח המה סגורים בגדר אבנים" (מסעות ארץ ישראל, עמ' 305). ברור, אפוא, שכוונתו גם הוא למושג 'עזרה' – כפי שנקרא בלשון המקובלת אצל אנשי ירושלים באותה תקופה.

דומה שדי בתיאורים אלה כדי להראות, שהמושג 'עזרה' שימש כשם נוסף וכמושג מושאל להגדרת רחבת הר הבית כולה.

הרדב"ז, אשר תשובתו נכתבה לבני דורו דיבר, בהכרח, בשפת הדיבור המקובלת אצל ההמון, כדי שיבינו את כוונתו להלכה ולמעשה. עם זאת, חייב היה להתייחס למושג 'עזרה' אף במונח ההלכתי המדויק של המילה, כלומר, העזרה שמידותיה הן קפ"ז על קל"ה אמה, וכפי שמופיע הדבר במהלך התשובה פעמים אחדות. בדרך כלל הגדיר מיד, שמדובר בעזרה הנזכרת במשנה באורך קפ"ז אמות, ועל הקורא להפעיל את מחשבתו ותבונתו במקום שהרדב"ז קיצר.

למרות הבעיה שבהזכרת המושג 'עזרה' במונח רחב, כשכוונתו לרחבת הר הבית כולה, לא נמנע הרדב"ז מלעשות זאת, עקב העובדה שמושג זה היה שגור בלשון העם. הרדב"ז הניח, שההבדל בין המושג המדויק של המלה 'עזרה' בדברי חז"ל במשנה, לבין המושג 'עזרה' במונח המושאל בשפה העממית, נהירים לתלמיד חכם בירושלים הקורא את תשובתו. יש להוסיף, שהרדב"ז בתשובתו אינו סומך על הבנת הקורא בלבד, ומוסיף מילות הבהרה להבחנה, מתי כוונתו במושג "עזרה" למונח ההלכתי המדויק, ומתי כוונתו במושג זה לצורתו השימושית המקובלת בציבור, וכפי שיבואר בהמשך.

לאור האמור מתברר גם התיאור של רבי בנימין מטודלה, אשר ביקר בירושלים בתקופת שלטון הצלבנים, ומתאר את מקום התפילה של אנשי ירושלים בזמנו שהיה "בעזרה" כלומר: בתחום הר הבית.

זה לשונו: "ושם טינפולי דומיני [מקדש ה'] והוא היה מקום המקדש. ובנה עליו עומר בן אל כתאב כיפה גדולה ויפה עד מאד... ולפני אותו מקום – 'כותל מערבי', והוא אחד מן הכתלים שהיו בקדש־הקדשים, וקוראים אותו 'שער הרחמים'. ולשם באים כל היהודים להתפלל לפני הכותל בעזרה".

אף כאן משתמש רבי בנימין בלשון העם הקורא לרחבת הר הבית – 'עזרה'. במהלך הדורות עמלו ציירים לצייר את כיפת הסלע מכיוונים שונים, וכך גם מן הכיוון המערבי. המעיין היטב בציורים אלה, וכן בצילומים שצולמו במאה וחמישים שנה האחרונות (המצלמות הראשונות הופיעו בעולם לפני כמאה וחמישים שנה) יכול לעקוב אחר השינויים שנעשו במערב כיפת הסלע. הדבר מסביר את לשון רבי בנימין מטודלה וגם את דברי הרדב"ז. תחילה היו במעלה המדרגות מבנים שונים, וכן חומת

אבן שחצצה ביו שער הכותנה לבין 'כותל מערבי' של כיפת הסלע. זה תוכן המשפט שכותב רבי בנימין: "ולשם באים כל היהודים להתפלל לפני הכותל בעזרה".

בתקופת ביקורו של רבי בנימין ביקר גם הרמב"ם בירושלים ונכנס להתפלל בהר הבית, וכפי שכתב: "ונכנסתי ל[חצר] ה'בית הגדול והקדוש' והתפללתי בו, ביום חמישי, ששה ימים לירח מר חשון". ככל הנראה מתכוון הרמב"ם למנהג אנשי ירושלים בזמנו להיכנס להר הבית ממערב, ולהתפלל מול 'כותל מערבי', כשהכוונה לאותו כותל נוסף "לפני כותל מערבי" – כלשון רבי בנימין – שחצץ בין שער הכותנה ל'כותל מערבי' של כיפת הסלע, ולכן לא היתה מניעה מלהתקרב לכותל זה לתפילה בהיותו מרוחק מקדש הקדשים.

לפני כמאה שנה ניקו המוסלמים את המבנים השונים שבמערב, כמו כן, הרסו את "הכותל" שבמעלה המדרגות. בכך נחשף הצד המערבי של כיפת הסלע לנכנס משער הכותנה בימינו, וכפי שנראה 'כותל מערבי' של כיפת הסלע בלא המבנים שלפניו כבימינו אנו. להלן תקריב ציורו של גוסטב באורנפיינד בשנת תרנ"ד 1890 (כן קיימים צילומים מאותה תקופה), שיש בו כדי להסביר את תיאורו של רבי בנימין מטודלה, וגם את תשובת הרדב"ז.

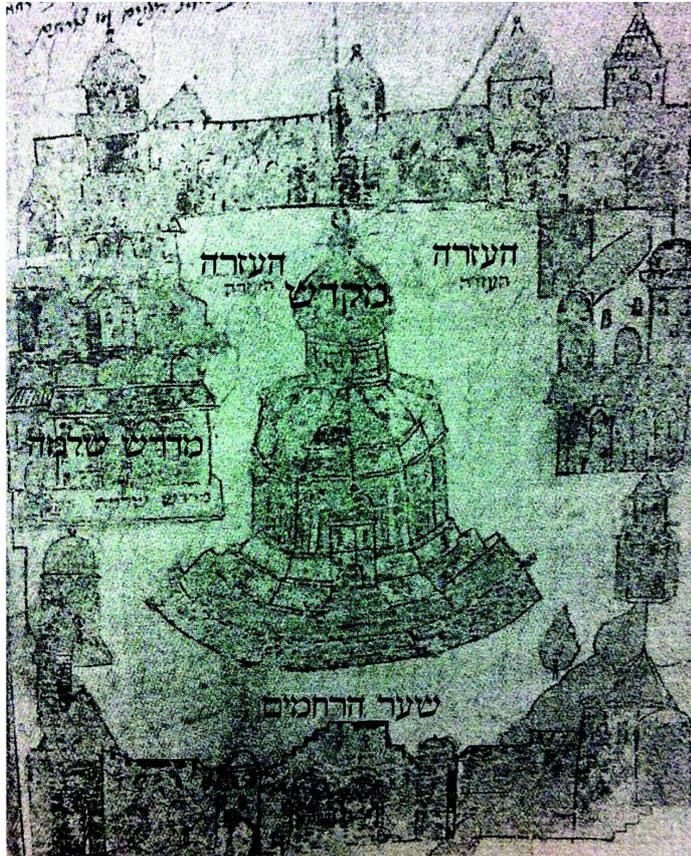
הרב קורן עצמו מביא במאמרו מפה מתקופת הרדב"ז, שם נכתב במפורש המושג 'עזרה' ככינוי להר הבית כולו. השם 'העזרה' פרוס במפה על רוחב הר הבית מצפון לדרום, ולפלא שהרב קורן לא ציין את השינוי הבולט שהוכנס למפה זו. הפרטים השונים במפה זו אין בהם כל חידוש, עיקר חידושה של מפה זו היא העובדה, שהר הבית בתקופת הרדב"ז נקרא 'העזרה'.

מנינו כאן ארבעה מן המושגים הטעונים הסבר בתשובת הרדב"ז, וכבר בכך נפתח צוהר רחב להבנת דבריו לאשורם, ומתברר, שהם מיוסדים על אדני ההגיון. להשלמת הסבר תשובת הרדב"ז לפרטיה, יש להרחיב בהבהרת מושגים וביטויים נוספים שאין כאן מקומם. הנושא כולו נדון בהרחבה בספר 'בית ה' נלך', העומד לראות אור בעזרת ה' במועד קרוב.

תשובת הרדב"ז – תדריך הלכתי לעולה להר הבית

תמונה מס' 4: מקום התפילה ליד 'כותל מערבי' בסמוך לכיפת הסלע. בתקריב הציור של גוסטאב, ניתן לראות בבירור את החומה שחצצה ביו שער הכותנה לכיפת הסלע. כותל זה היה מקום התפילה של היהודים בתקופת רבי בנימין מטודלה וכלשונו: "לשם באים כל היהודים להתפלל לפני הכותל בעזרה". כך לערך נראה המקום בתקופת הרדב"ז שם ראה את "המנהג שנהגו כל העולם" להתקרב לכיפת הסלע "לראות משם את הבית כולו, ולא שמענו ולא ראינו מי שמיחה בידם". בציור של גוסטאב נראים מתפללים מוסלמים העומדים בצילו של הכותל החוצץ ומשתחוים לכיוון דרום – לכיוון העיר מכה.

תמונה מס' 5: מפה מתקופת הרדב"ז בה מסומנת רחבת הר הבית בשם 'עזרה'. בתמונה נראית מפה עתיקה ומצוירת של הר הבית. המפה המקורית צוירה בתקופת הרדב"ז, כשבמפה שלפנינו רשומים שמות ארבעה מקומות בהר: ה'מקדש' – עומד במרכז. סביבו הר הבית המכונה בשם 'עזרה'. מסגד אל-אקצא מופיע בחומה הדרומית של הר הבית, ונקרא 'מדרש שלמה'. כך גם נזכרים 'שערי רחמים' הקבועים בחומה המזרחית של הר הבית (עקב הציור המוקטן הודגשו במפה שלפנינו שמות המקומות באותיות גדולות). הנושא העיקרי הנלמד ממפה זו הוא, שהר הבית כולו נקרא בזמנו של הרדב"ז – 'עזרה', דבר המבהיר את כוונת הרדב"ז בתשובתו.

ד. תשובת הרדב"ז בהסבר מקוצר

האם מותר להיכנס לעליות שמסביב לכיפת הסלע?

שאלה: שאלת ממני, אודיעך דעתי, אם מותר ליכנס לעליות הבנויות סביב ל'בית המקדש' [היינו – כיפת הסלע] שהן בולטות לתוך [חצר] המקדש, על גבי זיזין וגזוזטאות, לפי שראית שנהגו בזה היתר ואין מוחה בידם?

תשובה: דע! שלא כל העליות שוות ולא כל הרוחות שוות, וצריך אומדן יפה לראות, אי זו מותרת ואי זו אסורה. וזה, כי הדבר ברור, שתחת הכיפה שם אבן השתיה בלי ספק הנקרא אצלם 'אלסכרא'... ואנו רואין מבחוץ שעולים לכיפה במדרגות הרבה...

מכל מקום, אין ספק! כי האבן הזאת אשר תחת הכיפה היא אבן השתיה אשר עליה היה הארון בבית קדש הקדשים לצד מערב.

התדריך: מסלול ההליכה סביב כיפת הסלע

1. העליות לרוח מערב

הילכך מי שעולה בעליות אשר לרוח מערב [לכיפת הסלע] או הנכנס לראות מהפתח אשר לצד מערב, צריך לשער שיהיה בינו לבין הכיפה יותר מאחד עשר אמה, שכך היה בין כותל מערבי של העזרה לכותל ההיכל [ויש להוסיף] עובי הכותל, כי הכותלים נתקדשו. שיערתי שאין בכל הפתחים יותר קרוב לכיפה מאותו הפתח הקטן אשר משמאל לבאב אל קטאנין [שער מוכרי הכותנה] ולכן צריך ליהרר מן העליות אשר על אותו פתח.

וכבר שמעתי על קצת חכמים שלא היו רוצין ליכנס בשוק אל קטאנין, וזו חומרא יתירה, כי אני שיערתי שיש משם עד הכיפה יותר מ"א אמה. ואפשר שהטעם הוא מפני שהיא [העלייה] משוכה קצת לצד צפון – כאשר נבאר בע"ה [את מעמדם של העליות בצד צפון].

2. העליות לצד צפון

ואם העליות הם בצד צפון צריך לשער מכותל [מערבי של הכיפה] לצד המזרח באורך קפ"ז אמות כל העליות הבנויות באורך זה הם בנויות על אורך העזרה ממזרח למערב. וכל העליות הבנויות חוץ מאורך זה לצד מזרח או לצד מערב אינם בכלל האיסור.

ולעניין הרוחב: כבר ידעת כי רוחב העזרה מצפון לדרום הם קל"ה אמה. וכבר הנראה לעין כותל הדרום [של הר הבית] במקומו הראשון הוא, שהרי העומד בקרן דרומית מזרחית רואה כי משם לצד דרום הוא עמק יהושפט ולא היתה ה"עזרה" [של הר הבית] נמשכת לצד דרום אלא עד שם. גם כי אבני היסוד ההוא [של דרום הר הבית] הם אבנים גדולות מורה שהוא בנין קדמון. ואם כן סוף בנין הנקרא 'מדרש שלמה' לצד הדרום הוא סוף ה"עזרה" [של הר הבית] אלא שהוא חוץ מקפ"ז אמה אשר ממזרח למערב והוא [מדרש שלמה – אלאקצה] מכלל הר הבית, ועד היום בנוי כיפין על גבי כיפין

מ"מ למדנו כי הכותל ההוא [הדרומי] בעצמו היה כותל ה"עזרה" [של הר הבית] אשר לצד דרום. וא"כ צריך לשער: אם העליות אשר כנגד 'כותל זה' [כותל כיפת הסלע הדרומי] לצד צפון רחוקים מ'כותל זה' קל"ה אמה אינם בכלל העזרה [המקודשת]. ואני שיערתי שיש בין 'כותל זה' של צד דרום [כותל זה של כיפת הסלע] עד הבתים והעליות אשר בנויות לצד צפון יותר מקל"ה אמה, ואינם בכלל הקודש ומותר ליכנס להם.

עוד דרך אחרת: רואין כאלו חוט מתוח מהכיפה לצד מזרח; כל הבתים והעליות [שבצפון] שהם בתוך ארבעים אמה לחוט זה הם בכלל הקודש, וכל שהוא חוץ לזה השיעור הרי הוא חול. וחשבון זה אינו מדוקדק, לפי שההיכל היה צר מאחוריו ורחב מלפניו, כדכתיב: 'הוי אריאל אריאל'. ומכל מקום, לצאת מידי ספק צריך להתרחק

הרב ישראל אריאל

מהחוט המתוח מכותל הכיפה הצפונית ארבעים אמה ברוחב – באורך קפ"ז אמות מן המערב למזרח.

3. העליות לצד מזרח

ואם העליות בנויות לצד מזרח, הנה נתבאר כי הכותל המזרחי אשר הוא בנוי עתה הוא כותל הר הבית המזרחי, לפי שמשם והלאה הוא הר הזיתים. ועוד, כי שערי רחמים הם באותו כותל, וכתב בעל כפתור ופרח שהם שערים שהיו נכנסים בהן האבלים והחתנים.

וכל הבתים והעליות אשר בצד מזרח מותר להיכנס לשם. שהרי מכותל הר הבית המזרחי עד כותל העזרה המזרחי יש [אמות הרבה, כי אם נוציא את תחום העזרה מכלל חשבון ת"ק אמה – (שורה שנשמטה)] יש שי"ג אמה. וטמא מת מותר להיכנס בהר הבית [ולכן עשו שערים לאבלים בהר הבית למרות טומאתם].

4. העליות לצד דרום

ואם יש עליות בכותל דרומי [של כיפת הסלע] באורך קפ"ז אמות מן המערב אל המזרח הרי הם בכלל הקודש. ודרך כלל אני אומר, כי הבתים או העליות אשר לצד צפון וצד מזרח אין בהם ספק אצלי, ומותר ליכנס להם אם לא תהיה בולטת הרבה לתוך [חצר] המקדש, דאז צריך אומד. וכן אותם של צד דרום ומערב צריכין אומד.

יש לי לתת טעם למנהג שנהגו כל העולם לעלות באותם עליות לראות משם את הבית כולו, ולא שמענו ולא ראינו מי שמיחה בידם...

הנה כתבתי לך טעם המנהג, אבל אתה תהיה מן הנזהרים ולא תכנס לא לבית ולא לעלייה אם לא תהיה רחוקה מהכיפה הרבה.

שוב ראיתי – וכן אמרו לי בני אדם היודעים לשער – שאין לך פתח ולא עלייה שלא תהיה רחוקה מהכיפה כפי השיעור אשר כתבתי. הילכך: מותר להתקרב אל הפתחים ולעלות אל העליות, כל שכן בהצטרפות הספקות אשר כתבתי.

לאור המלצתו של הרדב"ז "להיות מן הנזהרים", אכן, קיים כיום מסלול הליכה קבוע בהר, העונה לאלו החוששים מלהתקרב למקום המקדש, ורוצים להחמיר על פי דעות שונות הקיימות בדברי האחרונים בדבר התוואי שיש ללכת בו בהר הבית. תוואי זה השומר מרחק רב מכיפת הסלע, נשמר כיום על ידי משטרת ההר, ובו הולכים האלפים והרבבות העולים בהר בקדושה ובטהרה.

ה. חקר הר הבית כמצווה מן התורה

1. מצוות "לשכנו תדרשו"

דרישה וחקירה בהר הבית, הן חלק ממצוות התורה, ככתוב: "לשכנו תדרשו ובאת שמה!" מדברי הראשונים משתמע שהמצווה מתקיימת בשני שלבים:

שלב ראשון: לדרוש ולברר היכן מקום משכן השכינה בהר המוריה, וכדברי הרמב"ן (דברים יב, ה): "לשכנו תדרשו" – שתלכו לו מארץ מרחקים, ותשאלו: אנה דרך בית השם! ותאמרו איש אל רעהו: 'לכו ונעלה אל הר ה'...' ובספרי אמרו חז"ל: 'דרוש ומצא!'". משהתקיים שלב זה ונמצא מקום המקדש והמזבח, וכגון, כשמגיעים למסקנה לאור המסורת, שמקום קודש־הקדשים מזהה עם כיפת הסלע, התקיים שלב ראשון במצוה.

שלב שני: מטרת הדרישה צריכה להוביל לביצוע המעשי, כלומר, משנתברר המקום, חובה לקום ולבנות את בית המקדש. כך כותב הרמב"ן (במדבר טז, ד), שדרישה זו עניינה: "נדרוש את ה' ונבנה הבית לשמו! כעניין שנאמר: 'לשכנו תדרשו ובאת שמה – והבאתם שמה עולותיכם'".

נמצא, שאין מצוות דרישת המקדש מתקיימת כשאדם עומד מבחוץ, אלא אם כן מתקיים הפסוק – "ובאת שמה". אכן, כך עשה דוד, כמובא בפסיקתא רבתי (פיסקא מג – כי פקד ה' את חנה): "ויעל דוד כדבר גד אשר צוה ה'" – ומצא שם את המזבח... שבו הקריב אברהם. כיון שמצא אותו – התחיל מודד, ואמר: מכאן ועד כאן – העזרה. מכאן ועד כאן – קדש־הקדשים".

ראוי, אפוא, שחוקר הר הבית יטול את המפות ואת צילומי האויר שבידו, ייכנס למקומות הנכונים בהר, ילמד מקרוב מה הם ה'פתחים' ומה הן ה'עליות', שמדבר עליהן הרדב"ז, יאמוד מרחקים, יצביע עליהם כדוד בשעתו, ויאמר: כאן מקום המזבח, כאן מקום קודש־הקדשים, כאן 'עליה' המותרת בכניסה, וכאן עליה האסורה בכניסה. כעין זה עשה הרדב"ז, כשלקח עמו "אנשים היודעים לשער", ולאחר כל התצפיות שעשו במבט עיניהם ובחישובים בשטח, הגיש הרדב"ז את מסקנותיו לציבור הרחב. רק לאחר שיטתי כעין זה, יש מקום לומר, שהמחקר נעשה כמצוות התורה.

מן הראוי להעיר בעניין זה, שלצורך מדידות ותכנון בנייה מותר להכנס לתחום הר הבית גם בטומאה, כמבואר בערובין קד"ע"ב; וכן ברמב"ם (בית הבחירה ז, כג): "בשעה שנכנסין הבנאים לבנות ולתקן בהיכל או להוציא משם את הטומאה, מצוה שיהיו הנכנסין כהנים תמימים... לא מצאו לויים – יכנסו ישראל, מצוה בטהורים, לא מצאו טהורים – יכנסו טמאים" (הדבר נדון בראשונים ואחרונים ואכמ"ל).

במסגרת מחקריו נמנע הרב קורן, מנימוקיו ושיקוליו, מלהיכנס אל תחום הר הבית, ומשלא קיים "ובאת שמה", טעה גם ב'דרישתו'. במאמרו הנוכחי יצא הרב קורן בחידוש גדול, וקבע, שהרדב"ז לא התכוון כלל להתיר את העלייה לעליות הנמצאות סמוך לכיפת הסלע במרכז הר הבית. לדעתו כל מה שהתיר הרדב"ז אינו אלא לעמוד בחלל שני שערים שמחוץ להר הבית – במערב ההר, והם – 'שער הכותנה' ו'שער הטהרה'. כן יש היתר לדעתו, לעלות לעליות שעל גבי שערים אלה בלבד. למסקנה מוטעית זו הגיע המחבר מאחר שנמנע מלהיכנס להר הבית.

2. מצות 'מורא מקדש' בחקר המקדש

לדעתנו חובת הכניסה להר הבית לצורך מחקר כלולה במצווה נוספת בתורה, הקובעת: "ומקדשי תיראו", זאת, כדברי הרמב"ם (בית הבחירה ז, ז) הכותב: "אף על פי שהמקדש היום חרב בעוונותינו, חייב אדם במוראו – כמו שהיה נוהג בו בבניינו; לא יכנס אלא למקום שמותר להיכנס!" כלומר, מצוות 'מורא מקדש' מחייבת אדם מישראל גם בזמן הזה להיכנס למקומות המותרים בחצרות המקדש. הכניסה להר נעשית לצורך תפילה ולדבר מצוה (עיין שם הלכה ב; מצות 'מורא מקדש' מבוארת בתרגומים ובכתבי ראשונים ואחרונים, ואכמ"ל).

ברור מאליו, שאין לך "דבר מצוה" גדול מזה, לחקור את הר הבית באופן יסודי, כהכנה לקראת בניין בית המקדש. ולכן אין להסתפק במחקר שנעשה מבחוץ, מבלי לבדוק את הנעשה בהר הבית מקרוב.

3. מצוות כיבוש ההר

הרב קורן במאמרו ב'מעלין בקודש' ד' (עמ' 153) מביע את דעתו, כי הוא באופן אישי מתנגד לעלייה להר הבית, ובלשונו שם: "אני מתנגד נחרצות לדרכם של המדמים 'לכבוש' את הר הבית במנעליהם ובאבק שברגליהם". עוד כתב שם (עמ' 166) שהוא מסתייג מן ההלכה שקבע הרדב"ז בתשובתו, שם התיר את הכניסה להר הבית, ואילו לדעת הרב קורן אין דברי הרדב"ז נוהגים למעשה. הרב קורן אינו מביא ראיה מדברי חז"ל והרמב"ם להתנגדותו, אלא כותב סתמית, ש"טעמו ונימוקו עמו".

לא ברור מה הפגם שמצא הרב קורן בעולים לכבוש את ההר; הרי הם מקיימים בכך מצות 'ירושה וישיבה' בארץ ישראל! כיבוש הר הבית מתקיים בשתי דרכים: האחת: במלחמה, כפי שכתב הרמב"ם בהלכות מלכים א, א; וכן במורה נבוכים ג, מה; שם כתב שיש לכבוש את המקום אפילו "במלחמה חזקה". השנייה: כיבוש ההר מתקיים גם ב'חזקה', וכשם שארץ ישראל נקנית בירושה וישיבה, וכן ב'חזקה' שמחזיקים באדמתה (קידושין כו, א). כך גם הר הבית – כל עלייה להר כדי להחזיק בו לצורך בניין הבית הרי היא בגדר 'כיבוש' מן התורה. יתירה מזו! בעלייתו של אדם

תשובת הרדב"ז – תדריך הלכתי לעולה להר הבית

מישראל להר, מקיים את מצות ה' – "לשכנו תדרשו ובאת שמה". ומבואר בדברי חז"ל, שכאשר דוד משתהה מלקנות את גורן ארוונה, נשמעת גערה שמימית, כמובא בספרי דברים סוף עקב: "אמר לו המקום: את היבوسی סמוך לפלטורין שלך לא הורשת!" לאור האמור יש לתמוה על הנימה המזלזלת כנגד עושי מצוה, העולים להר הבית מטעם כיבוש – כדעת חז"ל והרמב"ם, וכאילו אין בעיה במסירת המקום לשליטת אויבי ישראל.

4. מצוות הכניסה להר הבית בחורבנו

הרדב"ז הולך בעקבות הרמב"ם הקובע, שמצוות עשה לבנות מקדש בכל דור ודור. ראה הלכות בית הבחירה (א, א) שם מבסס הרדב"ז את שיטת הרמב"ם בדבר החובה לבנות מקדש בכל דור ודור – ומביא ראיות לכך מדברי התוספתא והספרי (עין שם).

יתירה מזו! הרדב"ז קובע, שמצוות בניין המקדש היא 'מצוה עוברת' ולכן יש להזדרז בעשייתה. כך כותב הרדב"ז בעניין ההלכה, ש"אין מבטלין תינוקות של בית רבן לבניין המקדש" (ראה הלכות בית הבחירה א, יב). לדעת הרדב"ז הלכה זו לא נאמרה אלא לגבי תינוקות של בית רבן. לעומת זאת באשר לאנשים מבוגרים – חובתם לבטל תלמוד תורה לצורך בניין הבית, שכך הוא הדין בכל 'מצוה עוברת', שיש חשש, שאם לא יקיימוה מיד – תיבטל המצוה, חלילה. ככל מצוה שנאמר בה (מכילתא בא, ט): "מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה" – כך גם בבניין המקדש מבטלים תורה לבניין הבית. הוזה אומר, מדובר במצוה הנוהגת בזמן הזה, שיש לעשות כל מאמץ להשלים את המלאכה ולהביאה לסיומה. עוד כתב הרדב"ז, שמסיבה זו כתב הרמב"ם, שמטרת מצוות בניין הבית היא כדי "לחגוג אליו שלש פעמים בשנה", כי רק בכך נשלמת מצוות הבניין.

אף בעניין הכניסה להר הבית בעת חורבנו, שיטת הרדב"ז מבוססת על דברי הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (ז, ז) הכותב, שאף לאחר החורבן מצוות מורא מקדש במקומה עומדת – "כמו שהיה נוהג בו בבניינו... שאף על פי שחרב – בקדושתו עומד". על כך כותב הרדב"ז: "זה מבואר מדכתיב: 'והשימותי את מקדשיכם: אף על פי שהם שוממים בקדושתם הם עומדים' (חגיגה כח א). ועוד, מדכתיב: 'את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו'. ואם תאמר: תרי קראי למה לי? ויש לומר: חדא לכניסה, וחדא למורא". כלומר, לדעת הרדב"ז שני פסוקים בתורה באים ללמד, כי אין די ב'מורא מקדש' – ביראה שבלב בעלמא, ואין המצוה מתקיימת אלא בכניסת האדם לחצרות בית ה'.

נמצא, ששני פסוקים אלה הם גם הבסיס לתשובת הרדב"ז שלפנינו. התדריך שכתב בתשובתו אינו אלא פירוש מעשי לפסוקים, ובא הרדב"ז לפרט את הגבולות

הנכונים בהר לעניין מצות 'מורא מקדש', עד היכן מותר להתקרב למקום המקדש בעת הכניסה להר הבית בזמן הזה.

בדברי הרב קורן אין אזכור כל שהוא, לא למצוות בניין הבית ולא לחידוש עבודת הקרבנות – כמובא ברמב"ם וברדב"ז. אף באשר לכניסה להר הבית, מתברר, שבעניין זה הרב קורן אינו הולך בעקבות הרדב"ז, שכן, כאמור לעיל, מצות הכניסה להר הבית יש לה מטרה מוגדרת בתורה, ככתוב: "לשכנו תדרשו ובאת שמה", ועניין המצווה הוא – דרישה לצורך בניין הבית.

למרות האמור, דעת הרב קורן נחרצת שאין להיכנס להר הבית. נמצא, שמחד גיסא מחזק הרב קורן את שיטת הרדב"ז בעניין מקום כיפת הסלע, שהוא מקום קודש-הקדשים, אך באשר להלכה למעשה, היינו הכניסה להר הבית – והרי זה עיקר עניינה של התשובה – בכך שונה גישתו של הרב קורן מהדרכתו של הרדב"ז.³

למעשה מדובר בשאלה מהותית מאד: האם חובה לבנות מקדש בזמן הזה? לדעת הרמב"ם והרדב"ז המצווה לבנות מקדש מחייבת לדורות, מסיבה זו יש גם חשיבות לעלייה להר בית ה' בזמן הזה כחלק מדרישת המקדש לקראת בניין הבית. לעומת עמדה הלכתית זו, ההתנגדות לעלייה להר אין לה אחיזה בהלכה, ומקורה ב'השקפה' הרווחת בחוגים מסוימים בדורנו. הננו חייבים בכבוד תלמידי חכמים, אך הכל חייבים בכבודו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, אשר ציווה על 'מורא מקדש' ועל בניין המקדש.

לפנינו הבחירה בין 'השקפה' האומרת שאל לנו לנקוף אצבע בעניין בניין הבית, לבין ההכרה הממלאת את כל מי שעמדו רגליו בהר סיני, כי מצוות ה' קיימת לדורות עולם – וכך בדורנו אנו – לקום ולבנות את מקדש ה' בירושלים. לא יעלה אדם מישראל על דעתו להקל ראש במצוות ה' המוטלת על דורנו לחדש את העבודה, זאת, כדברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה ט, א; שמצוות התורה היא – "מצווה העומדת לעולם ולעולמי עולמים – אין לה שינוי!... וכל דברי תורה מצווין אנו לעשותן עד עולם". ברור לכל, שכאשר עומדת הברירה בין קיום מצווה כמאמרה לבין 'השקפה' המבטלת את מצוות ה', חלילה, ההשקפה בטילה ומבוטלת מפני המצווה.

3. זו לשון הרב קורן ב'מעלין בקודש' (כרך ד, עמ' 166): "למרות הדברים הברורים בנושא, עמדתי הנחרצת היא שאין לזוז מקביעתם של חכמי הדור, שבנסיבות העניין אין לאפשר לציבור להיכנס להר הבית... במקומי אני עומד בהתנגדותי לכניסת הציבור למקום, וטעמי ונימוקי עמי".

5. תשע מצוות שהעולה להר זוכה לקיימן

העדר החלטה בשאלת הר הבית, הפירוש המעשי הוא – ביטול מאתיים מצוות המתקיימות במקדש. מול מציאות עגומה זו, נמצא, שישראל העולים להר הבית במטרה להחזיר את העבודה למקומה – הם הם שומרי גדרה של תורה! שכן, כל אדם מישראל מושבע ועומד מהר סיני לקיים את מצות ה', לעלות להר הבית ולפקוד את מקום השראת השכינה, כדי לבנות את בית ה'.

יתירה מזו! ניתן למנות תשע מצוות שמקיים העולה להר בכל עלייה ועלייה. ואלו הן:

- א. מצות עשה של 'מורא מקדש' – כמובא ברמב"ם (בית הבחירה ז, ז).
- ב. מצות תפילה במקדש, כדרשת חז"ל: 'עובדהו במקדשו' – כמובא בספר המצוות (עשה ה).
- ג. מצות השתחויה במקדש (השגות הרמב"ן לספר המצוות עשה ה).
- ד. העולה להר מקיים מצוות "לשכנו תדרשו ובאת שמה". לדעת הרמב"ם פסוק זה מחייב לשלוט במקום אפילו "במלחמה חזקה" (רמב"ם מלכים א, א; מורה נבוכים ג, מה; רמב"ן דברים יב, ה). העולה להר הבית במטרה לחדש את העבודה במקדש, מקיים מצוות "לשכנו תדרשו", ומתברך ב"ברוך אשר יקים את דברי התורה הזאת" (סוטה לב, א).
- ה. מצות 'ירושה וישיבה' – אדם מישראל העולה להר מקיים מצות 'ירושה וישיבה' ב'פלטרין של מלך', וכל עלייה להר כדי להחזיק בו לצורך בניין הבית הרי היא בגדר 'כיבוש' (ראה לעיל).
- ו. כתבו הראשונים שמצות אהבת ה' היא: "שיאהב את ה' אהבה גדולה יתירה עזה מאוד... כאילו חולה חולי האהבה" (רמב"ם תשובה י, ד). וכתב בספר חרדים, שדרך האוהב לשיר ולהודות לה' על חסדיו. שירה זו עיקרה במקדש, ככתוב (תהלים ק, א): "מזמור לתודה... בואו שעריו בתודה חצרותיו בתהילה". עוד נאמר (תהלים מג, ד): "ואבואה אל מזבח אלהים אל אל שמחת גילי ואודך בכינור".
- ז. הפקרת מקום המקדש ומסירתו לנכרים בידי ההנהגה המדינית והתורנית יש בכך איסור לאו מן התורה, היינו, "לא תחנם", ואילו העולה להר מכריז בעלייתו כי עם ישראל הוא הבעלים על המקום ואין אנו מפקירים את המקום לזרים.
- ח. כך גם באשר לאיסור לאו: "לא ישבו בארצך": העולה להר מודיע בעלייתו, כי ארץ ישראל ניתנה לעם ישראל, ובא לקיים במקום מצות 'ישיבה' לבל 'ישבו' שם מאמיני האיסלם.

ט. המציאות הנוכחית היא, שההנהגה המדינית והתורנית מפקירה את הר הבית ביודעין לנכרים המקרקרים בהיכלו, ויש בכך חילול השם (ראה פסיקתא רבתי לב). לעומת זאת העולה להר מקיים בתפילתו ובהשתחווייתו במקום זה, לא רק מצות תפילה, אלא גם מצות קידוש השם.

6. למי נועד התדריך של הרדב"ז בעניין העלייה להר הבית?

מן האמור לעיל מתברר, כי תשובת הרדב"ז אינה מנותקת משיטתו הכללית בהלכה, והתדריך המדויק שכתב לא נועד לממתינים להופעת מקדש משמים, אלא לעושים למען בניינו. כמו כן, יש מחכמי ישראל בדורנו, הרואים את המציאות המופלאה שזכינו לה בזמן הזה בארץ ישראל ובהר הבית, וטוענים, שאין זו אלא "המשך הגלות". אף לדעתם התדריך אינו נוהג למעשה.

לא כן באשר לאדם מישראל המשתוקק לבניין הבית, ולגאולת ישראל בזמן הזה. כך גם באשר לאלו, ש"חשקתם לחזות בקודש" – כלשון הרדב"ז, לאלה כתב הרדב"ז את תשובתו ובה הדרכה לעולה להר הבית, זאת, לקיום מצוות בניין הבית כמצות ה' בסיני מפי הגבורה. תשובת הרדב"ז עומדת בסתירה להשקפה הגלונית, האומרת, שאין לנו לעשות מאומה עד ביאת המשיח, שכן, לדעתו יש מצוה בכל הדורות לפקוד את הר הבית, בציפייה לבנותו במהרה.

לנגד עינינו עומדים דברי בעל 'אור החיים' הקדוש, הכותב (ויקרא כה, כה): "על זה עתידין ליתן את הדין כל אדוני הארץ גדולי ישראל, ומהם יבקש ה' עלבון הבית העלוב". חלילה לו, אפוא, לאדם מישראל, הרואה את בית המקדש בחורבנו ובעלבוננו, להיות שותף לאלו החובקים את ידם, לבחור באפס מעשה ולעמוד מרחוק.

בעניין זה הולכים אנו בעקבות שיטת הרמב"ם הקובע להלכה, שמצות בניין המקדש אינה תלויה במשיח, וכדבריו ב'איגרת השמד': "אין זמן לביאת המשיח. וחובב המצוות אינו תלוי בביאת המשיח! אלא אנחנו מחוייבים להתעסק בתורה ובמצוות גם אם לא נזכה לראות את המשיח". אנו נמנים על המאמינים, כי לא בכדי השיב ה' את ישראל כבני חורין לירושלים ולמקום המקדש, אלא כדי לבנות בית לה' ולהחזיר את העבודה למקומה.

הרדב"ז הולך בעקבות הרמב"ם בעניין זה, וכפי שכתב בהלכות מלכים (יב, ב) שהסדר המתואר ברמב"ם, בדבר ימות המשיח, משם משתמע, כביכול, שהמשיח הוא שיבנה מקדש. סדר זה אינו הלכה מחייבת, אלא סדר אפשרי, ולא נאמר אלא כדי לרומם את הרוח בלבד, ובלשונו שם: "והם דברים מחזקים האמונה וידי עייפי הגלות". כלומר: מצוות בניין המקדש, לדעתו, לעולם קיימת, בין אם בא משיח בין אם לא, אלא שאם לא יבנהו ישראל, בעוונות, לכשיבוא משיח – בוודאי יבנה את

תשובת הרדב"ז – תדריך הלכתי לעולה להר הבית

המקדש. תשובת הרדב"ז עבור יהודי בן זמננו הרי היא תדריך הלכתי למצוות העלייה להר הבית. דבריו בעניין זה מאירים ושמחים, ומתקבלים בנפש "כמים קרים על נפש עייפה".

מצוה גדולה, אפוא, עושים אותם אלפים ורבבות מישראל בדורנו, הרואים בתשובת הרדב"ז אבן יסוד בהלכה, לקיום מצות העלייה להר. אלה עולים להר בית ה' לאחר טהרה במקווה, כששפתותיהם רוחשות תפילה, ו'מורא מקדש' בלבבם, בשאיפה וחתירה לבניין בית ה' במהרה, ושכרם הרבה מאד. הבירור דלעיל מניח את היסודות לחקר תשובת הרדב"ז. המשך הבירור נדון בספר 'בית ה' נלך', העומד לראות אור בעז"ה בהקדם.